
Nederlandse Literatuur,
een geschiedenis

HOOFDREDACTIE

M.A. SCHENKEVELD-VAN DER DUSSEN

REDACTIE

TON ANBEEK · WILLEM VAN DEN BERG

JAAP GOEDEGEBUURE · E.K. GROOTES

ANNE MARIE MUSSCHOOT

FRITS VAN OOSTROM · HERMAN PLEIJ

JOHANNA STOUTEN

MARTINUS NIJHOFF

UITGEVERS

GRONINGEN · 1993

RG - BIBL - ANTW

03 05 0004311 9

voor *Nederlandse taal- en letterkunde* 75 (1957), p. 241–290; 77 (1959), p. 65–111 en eveneens J.J. Mak, 'Boendale en de bijbel', *Nederlands archief voor kerkgeschiedenis* 43 (1960), p. 221–249. Over het beeld van de vrouw bij Boendale zie H. Pleij, *De sneeuwpoppen van 1511, Literatuur en stadscultuur tussen middeleeuwen en moderne tijd*, Amsterdam-Leuven 1988, p. 263–264 en de belangrijke rol van het begrip 'Algemeen Belang' behandelt eveneens H. Pleij, 'Inleiding: op belofte van profijt', in: *Op belofte van profijt*, (zie boven), p. 8–51.

---

11 ✎ OMSTREEKS 1362:

*Jan van Ruusbroec bezoekt de kartuizers
te Herne*

De mysticus als schrijver

Op hoge leeftijd loopt Jan van Ruusbroec (1293–1381) met pijn en moeite van zijn klooster te Groenendaal naar het kartuizerklooster te Herne. In welk jaar precies deze tocht geplaatst moet worden, is niet bekend, maar men neemt aan dat het in of rond 1362 geweest is. Het initiatief tot dit bezoek, dat drie dagen geduurd heeft, is uitgegaan van de kartuizers. Aan een strenge regel gebonden mogen zij het klooster slechts in zeer uitzonderlijke omstandigheden verlaten. Broeder Gheraert van Herne heeft bij de uitnodiging een belangrijke rol vervuld en hij heeft de omstandigheden van het bezoek beschreven in een tekst die hij laat voorafgaan aan zijn verzameling van de werken van Ruusbroec. Zo beschikken wij over een prachtig literair portret, met sympathie geschreven door een tijdgenoot.

Broeder Gheraert heeft op een gegeven moment kennis gemaakt met enkele werken van Ruusbroec. Een aandachtige lezing ervan leerde hem dat ze over zeer verheven en moeilijke zaken gingen en zuiver in de leer waren. Daarom schreef hij ze over en zo legde hij zijn eigen Ruusbroec-verzameling aan. In de proloog die hij schreef op deze verzameling geeft hij toe dat sommige zinnen en woorden zijn begrip te boven gaan. Al zijn deze werken dan hier en daar te moeilijk, daarmee vormen ze voor hem nog geen ongeschikte literatuur. De opvatting dat alles wat op schrift staat voor iedereen begrijpelijk moet zijn, is hem vreemd. Er is geestelijke literatuur die open en licht geschreven is en die de leer moeiteloos overbrengt. Daarnaast is er literatuur die verheven kennis bevat en die ons leert denken. Soms gaat de leer ons verstand te boven. Dan biedt de literatuur ons de mogelijkheid bescheiden vast te stellen dat er meer in de hemel en op aarde is dan ons verstand kan bevatten, maar toch ook dat er anderen zijn die er meer van begrijpen.

Al erkent Broeder Gheraert dus wel de didactische kracht van de onverstaan-

baarheid
overleg
passages
staat een
voet gae
raert me
Eenn
zien we
klooster;
enkele e
broeders
Broeder
Dan blij
secretari
Gheraert
omdat h
voorkom
ting te sc

Zo or
allerverh
wijze de
gezegd: i
middel e
ondersch
Broeder
eenheid g
broecs st
raert ziet
had Ruus
te beschr
ook al ze
brengt de
een juiste

Deze l
ke ervari
consequ
theologie
spraken
de norme

Ketter
zijn werk
bezwaren
herhaling

baarheid, toch voelt hij zich gedrongen over zijn schroom heen te stappen en, in overleg met een paar medebroeders, Ruusbroec uit te nodigen enkele moeilijke passages te komen toelichten. Met name in zijn eerste werk *Dat rijcke der ghelieven* staat een passage waaraan zij zich storen. 'Ende hi quam van over V grote milen te voet gaen, bi sijnre goedertierenheit, al wast hem pijnlijc', schrijft Broeder Gheraert met nauwelijks verholten vreugde.

Eenmaal te Herne houdt Ruusbroec voordrachten en gesprekken. Ook hier zien we de drie niveaus van overdracht van de geestelijke leer. Tot de verzamelde kloostergemeenschap spreekt hij niet over zijn mystieke leer, maar vertelt hij enkele exempelen en haalt hij andere grote auteurs aan. Slechts met twee of drie broeders spreekt hij over zijn werken. En in een gesprek onder vier ogen brengt Broeder Gheraert de betreffende passage uit *Dat rijcke der ghelieven* ter sprake. Dan blijkt dat Ruusbroec de publikatie van dit werk verboden had, maar dat zijn secretaris het achter zijn rug om uitgeleend heeft om over te laten schrijven. Gheraerts aanbod zijn exemplaar in te leveren slaat Ruusbroec af, misschien omdat hij veronderstelt dat het werk nu ook wel elders verspreid zal zijn. Om te voorkomen dat de lezer misleid wordt door zijn woorden, belooft hij een toelichting te schrijven op de gewraakte tekst.

Zo ontstaat het *Boecskē der verclaringhe*, het 'boekje met de toelichting' op de allerverhevenste leer die hij geschreven heeft, namelijk over de vraag op welke wijze de mysticus verenigd is met God. Het antwoord dat Ruusbroec geeft is kort gezegd: indirect en ook direct en ten derde 'zonder onderscheid' ('overmidts middel ende oec sonder middel ende ten derden male sonder differentie ochte onderscheet'). De woorden 'zonder onderscheid' zijn de steen des aanstoots voor Broeder Gheraert. Want God en de ziel kunnen toch niet tot een zo volledig eenheid geraken dat ze één wezen worden. Dat is overigens ook onverkort Ruusbroecs standpunt en in het *Boecskē* zal hij dit sterk benadrukken. Broeder Gheraert ziet het als een probleem van woordkeuze. De termen 'direct' en 'indirect' had Ruusbroec al gebruikt en om een nog hechtere vereniging van de ziel met God te beschrijven moest hij uitwijken naar de omschrijving 'zonder onderscheid', ook al zei die formulering meer dan hij bedoelde te zeggen. Broeder Gheraert brengt de zaak dus terug tot het probleem van een ongelukkige formulering van een juiste opvatting.

Deze hele zaak openbaart een spanning tussen de verwoording van de mystieke ervaring en de officiële theologie, die wetenschappelijk en terminologisch consequent wil zijn. Hieronder ligt de breuk tussen de 'zittende' en de 'knielende' theologie, die in de late Middeleeuwen een kloof geworden is. Mystieke teksten spraken de taal der wetenschappelijke theologie niet, maar werden toch volgens de normen van die theologie beoordeeld – en vaak veroordeeld als ketter.

Ketterij en misvattingen waren nu juist wat Ruusbroec bestrijden wilde met zijn werken. In zijn *Boecskē* doet hij geen enkele concessie aan Broeder Gheraerts bezwaren, hij herhaalt zelfs uitgebreid en in andere woorden de terminologie, een herhaling die de termen erin hamert. Nu lag een van de grote ketterijen die

Ruusbroec bestreed, precies op dit punt van de eenwording van de ziel met God. In Brussel heeft een invloedrijke groep bestaan van mensen die deze ketterij van de vrije geest aanhingen. Ruusbroec, die tot zijn vijftigste jaar in het hartje van het drukke Brussel actief was als zielzorger, moet ze gekend hebben. Als mysticus heeft hij hun vergissing doorzien, als schrijver heeft hij zich tegen hen gekeerd en iedereen voor deze pseudo-mystici gewaarschuwd: 'tegen de duivel kun je een kruis slaan, maar pas op voor deze verkeerde lieden'. Het grote gevaar schuilt erin dat ze een juiste maar onvolledige opvatting van mystiek hebben. Dankzij meditatietechnieken kunnen deze mystici zich leegmaken, zodat ze nog slechts hun eigen wezen ervaren. Dit is volgens Ruusbroec een echte mystieke ervaring waar op zich niets verkeerd mee is. De fout bestaat erin dat deze mensen hun wezen voor God houden en vervolgens de conclusie trekken dat ze de rest, een deugdzaam leven, genade, kerk, sacramenten, niet meer nodig hebben. Stilzitten en het wezen ervaren is het enige dat telt.

In de eerder besproken terminologie geformuleerd, ervaren deze mystici hun ongedifferentieerde eenheid met God en daaruit trekken ze de conclusie dat ze de indirecte vereniging nu niet meer nodig hebben. Het laat zich denken dat Ruusbroec met zijn 'eenheid zonder onderscheid' in het vaarwater van deze aanhangers van de vrijgeest leek te zitten en dat hij in het *Boecksken* veel moeite moet doen om het verschil goed duidelijk te maken. Terwijl de misleide mystici in staat zijn hun eigen persoon uit te schakelen en zo tot een eenheidservaring te komen, gaat het Ruusbroec om een liefdesdialoog die uitbloeit in een zelfvergeten eenheidservaring. In beide gevallen gaat het om eenheid zonder onderscheid, elk vanuit een geheel ander perspectief. Ruusbroec verzet zich bovendien tegen de reductie van de mystieke ervaring tot dat ene aspect. In *Dat rijcke der ghelieven* geeft Ruusbroec ook een beschrijving van de natuurmystiek, waartoe men de beweging van de vrije geest eveneens mag rekenen. Natuurmystiek wil zeggen mystiek die op natuurlijke wijze, zonder bovennatuurlijk ingrijpen, tot stand komt. Zijn beschrijving hiervan heeft een welwillend neutraal slot: 'Dit is de weg van het natuurlijke licht, die men gaan kan met natuurlijke deugden en met leegheid van de geest. En deze weg heet daarom natuurlijk, omdat men hem kan gaan zonder gedreven te zijn door de Heilige Geest en zonder bovennatuurlijke goddelijke gaven', om dan zeer koel te besluiten: 'maar zelden wordt deze weg op de beschreven edele wijze volbracht zonder de genade van God'.

Ruusbroecs schrijverschap staat zo in het spanningsveld van orthodoxie en heterodoxie, en wel op twee manieren. Zijn werken zijn zelf het voorwerp van verdenking vanuit de hoek der wetenschappelijke theologie en niet altijd heeft men hem daarover zo welwillend benaderd als Broeder Gheraert. Ten tweede komt een groot deel van zijn werken juist voort uit zorg om de ketterij. Er was in de tijd dat Ruusbroec in Brussel actief was als zielzorger en schrijver, zoals Broeder Gheraert het zegt, 'een grote behoefte aan heilige zuivere lering in de volkstaal vanwege enige schijnleren en tegenleren die toen opgekomen waren'. Ruusbroec voorziet in deze behoefte met zijn werken.

In het k
literatu
roemde
aantal b
heeft ve
van zijn
Gheraer
Waalse
worden.
leven in
de taal:
wel die
stelt vas
teksten l
hij, zoek

De w
vertaald
brulocht
compila
Middelle
rechtstre
vermoec
schieper

LITERAT
in *Het be*
Geraert v
Jan van k
van Ruus
10 dln., T
deyen in
Als uitgar
Jan van l
gemakkel
lijk erf, N
bibliograt
Over het
schiedenis
mystiek z
Mystiek, (

In het klooster van Broeder Gheraert heeft men veel aandacht voor geestelijke literatuur in de volkstaal. Een van zijn medebroeders was vermoedelijk de beroemde, anonieme Bijbelvertaler van 1360, die tussen 1357 en ca. 1388 een groot aantal belangrijke spirituele basiswerken uit het Latijn in het Middelnederlands heeft vertaald. Het is dus begrijpelijk dat Broeder Gheraert een aanzienlijk deel van zijn portret besteedt aan de taal van Ruusbroecs werken. Deze waren volgens Gheraert geschreven in een onvermengd Brussels Diets, met weinig Latijnse of Waalse woorden. En zelfs de lidwoorden, die bij het spreken ten dele ingeslikt worden, zijn uitgeschreven! De werken van Ruusbroec worden al tijdens zijn leven in het Latijn vertaald zodat men ze ook buiten de grenzen kan lezen – buiten de taalgrenzen natuurlijk, al zijn er aanwijzingen dat de Latijnse vertalingen ook wel dienden om culturele barrières te doorbreken. Immers, Broeder Gheraert stelt vast dat er mensen zijn die liever Latijnse dan Middelnederlandse geestelijke teksten lezen, hoewel ze beter Diets verstaan dan Latijn. Blijkbaar, zo concludeert hij, zoeken ze wat anders in de studie dan het verwerven van kennis.

De werken van Ruusbroec werden niet alleen (meer dan eens) in het Latijn vertaald. Rond 1350 las men in Zuid-Duitsland al zijn hoofdwerk, *Die geestelike brulocht* (bruiloft) in het Duits. In de vroege vijftiende eeuw maakte men – via compilaties in het Engels – ook in Engeland kennis met Ruusbroec. Ook na de Middeleeuwen is Ruusbroecs werk vertaald in het Latijn en, via het Latijn of rechtstreeks uit het Middelnederlands, in verschillende volkstalen. Hij is daarmee vermoedelijk de meest vertaalde auteur uit de hele Nederlandse literatuurgeschiedenis.

TH. MERTENS

LITERATUUR ♣ De proloog van Broeder Gheraert werd door W. de Vreese uitgegeven in *Het belfort* 10 (1895), dl. 2, p. 5–20. Een moderne Nederlandse vertaling verscheen in Geraert van Saintes (en) Hendrik Utenbogaerde, *De twee oudste bronnen van het leven van Jan van Ruusbroec*, ingeleid door P. Verdeyen, Bonheiden 1981. Een uitgave van het werk van Ruusbroec met een moderne Nederlandse vertaling: L. Moereels, *Ruusbroec hertaald*, 10 dln., Tielt-Amsterdam 1975–1983. Een goede inleiding tot Ruusbroec biedt Paul Verdeyen in *Ruusbroec en zijn mystiek*, Leuven 1981.

Als uitgangspunt van verdere studie is bruikbaar de omvangrijke tentoonstellingscatalogus *Jan van Ruusbroec 1293–1381*, Brussel Koninklijke Bibliotheek 1981. Verdere literatuur is gemakkelijk op te sporen met het jaarlijkse literatuuroverzicht in het tijdschrift *Ons geestelijk erf*, Mw. Hilda van Assche bereidt een alomvattende wetenschappelijke Ruusbroecbibliografie voor die waarschijnlijk in 1993 verschijnt.

Over het kader waarin Ruusbroecs werken geplaatst kunnen worden zie St. Axters, *Geschiedenis van de vroomheid in de Nederlanden*, 4 dln., Antwerpen 1950–1960. Over de mystiek zie Paul Mommaers, *Wat is mystiek?* Nijmegen-Brugge 1977 en Bruno Borchert, *Mystiek, Geschiedenis en uitdaging*, Haarlem 1989.